

обеспечение нормативов готовых к выемке запасов при сокращении длины вовлекаемых в обработку уступов, так и уменьшение максимально возможной длины активного фронта горных работ на этих участках за счет увеличения ширины рабочей площадки.

Разработан метод определения оптимальных значений ширины рабочей площадки и длины активного фронта горных работ удовлетворяющих требованиям нормируемых запасов, для различных вариантов производительности карьера по руде.

Список использованных источников

1. Норми технологичного проектування гірничодобувних підприємств із відкритим способом розробки родовищ корисних копалин. – Міністерство промислової політики України, м. Київ, 2007. – 279 с.
2. Трубецкой К.Н. Проектирование карьеров / К.Н.Трубецкой, Г.Л.Краснянский, В.В.Хронин. – М.:Высшая школа, 2009. – 694с.
3. Близиюков В.Г. Влияние концентрации горных работ на технико-экономические показатели разработки / В.Г. Близиюков, В.А.Ковальчук // Известия высших учебных заведений. Горный журнал, №8. 1992. – С.76-79.
4. Гавришев С.Е. Интенсивность формирования рабочей зоны глубоких карьеров / С.Е.Гавришев, К.В. Бурмистров, А.А. Колонюк. – Магнитогорск: Изд-во Магнитогорск. гос. тех. ун-та им. Г.И. Носова, 2013. – 189 с.
5. Близиюков В.Г. Концентрация горных работ в карьере / В.Г. Близиюков, В.А.Ковальчук // Разработка рудных месторождений. – Киев: Техника, 1990. – Вып. 49. – С. 31-34.

Рукопис поступила 08.04.2016 г.

УДК 622.271.33.012.3:550.83.00015

*Є.К.Бабець, к.т.н.,с.н.с, професор, член-кореспондент АГНУ, директор,
Є.П.Чистяков, к.т.н., завідувач відділу*

ПРИРОДООХОРОННІ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗРОБКИ РУДНИХ КОПАЛЕНЬ УКРАЇНИ

Сучасна підземна розробка корисних копалин на території України виконується майже без виключення системами з обваленням порід, які над ними налягають. В результаті цього над виробленим простором по перше виникають без зовнішніх прикмет небезпечні зони вивр. Після них послідовно в часі формуються зони тріщин, терас та плавних зсувів. Внаслідок цього з користування вилучаються землі, які в них потрапляють.

Ключові слова: технологія, безпека, порожнеча, охорона, вирва, тріщина, закладка.

Современная подземная разработка полезных ископаемых на территории Украины выполняется преимущественно без исключения системами с обрушением налегающих пород. В результате этого над выработанным пространством во-первых возникают без внешних признаков опасные зоны провалов. После них последовательно формируются зоны трещин, террас и плавных сдвижений. Вследствие этого из пользования исключаются попадающие в них земли.

Ключевые слова: технология, безопасность, пустота, охрана, воронка, трещина, закладка.

Modern underground mining of mineral deposits on the territory of Ukraine is carried out mainly without exception systems with the bringing down of overlying rocks. As a result, over the worked-out space in the first place arise dangerous zones of craters without of external signs. After these formed zones of cracks, terraces and smooth displacement. As a consequence of this excluded of use lands, that get in this zones.

Key words: technology, safety, void, protection, crater, crack, laying.

Видобуток корисних копалин на території України почався з третього тисячоліття до нашої з вилучення кременевих осколків з метою обробки шкір, виготовлення предметів побуту та інше. Розробка починалася з утворення колодязя по шар кременя. З завершенням його видобутку колодязь засипався щоб з нього не вискочив привід. Сучасною мовою це зветься технологією з закладанням виробленого простору. Нажаль, на даний час приклади її використання перилічують одиницями. Пов'язано це з тим, наша земля не ті обезцінена, але і з тим, що застосування її потребує попереднього вкладання коштів.

Перші підземні розробки системою з пошаровим закладанням вироблених просторів почалися в Кривбасі ще в повоєнні роки тому, що технічне обладнання того часу не дозволяло приймати більшу відстань від стелі до покрівлі. Кожний цикл починався з скреперування відбитої руди, продовжувався обладнанням трапів, вибурюванням, заряджанням і підриванням шпурів

За час відпрацювання круто падаючих покладів на відміну від полого падаючих їх напружено-деформований стан не тільки швидше зростає з глибиною але і принципово відрізняється за механізмом та розподілом напружень в масиві порід що його оточує. З'являються зони опорного тиску та розвантаження. Першим властиві прояви гірських ударів, другим – обвалення земної поверхні та повітряні удари в шахті. До того ж природний напружений стан масиву міцних скельних гірських порід за своїми властивостями в довгому часі зберігає тектонічні напруження. Їх розподіл в просторі досить не рівномірний. Як показала практика, він не залежить від глибини. Не остання роль належить і технології гірничих робіт. Різноманітність умов відпрацювання покладів і задач, що потребують вирішення проблем ефективного та безпечного ведіння гірничих робіт в

першу чергу обумовлює необхідність визначення в просторі і часі механізмів та інтенсивності проявів гірського тиску і зсувів порід. Найбільш представничим за гірничотехнічними та геологічними умовами є Криворізький залізорудний басейн, який має багату історію відпрацювання покладів, починаючи з поверхні до глибини 1350 метрів, включаючи одночасну відкриту і підземну розробку в межах гірничих відводів кар'єрів і шахт.

Природоохоронні технології використовувались при видобуванні корисних копалин на Запорізькому залізорудному комбінаті, Мужіївському золотополіметалевому комбінаті та Східному ГЗК. На рис. 1 наведена панорама земної поверхні, яка підпрацьована підземними гірничими роботами Запорізького залізорудного комбінату, який видобув руди понад 150млн тонн. На рис. 2 – панорама Малої гори, а на рис. 3 виробки Берегівського каолінового родовища, підпрацьовані очисними роботами Мужіївського золотополіметалевого комбінату. Як бачимо, на вище названих об'єктах небезпечні деформації відсутні. На рис. 4 наведено варіант поверхово-камерної системи з закладанням виробленого простору.

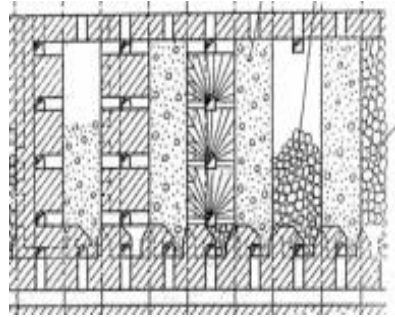
Рис. 1. Панорама земної поверхні, що підпрацьована підземними гірничими роботами

Рис. 2. Панорама гори Малої, що підпрацьована підземними гірничими роботами

Рис. 3. Виробки в каолінах, які підпрацьовані гірничими роботами Мужийського родовища

Рис. 4. Варіант поверхово-камерної системи з закладкою

Параметри зсувів поверхні та напружений стан порід розраховуються по приведеним нижче методикам.

Методика розрахунку параметрів зсувів

Максимальні осідання η_{mi} розраховуються в залежності від ступеня підпрацьовання поверхні від виїмки покладів.

Для умов неповного підпрацьовання [1, 2, 3]:

$$\eta_{mi} = 0,8m (1-A+AB) N_1 N_2 \cos\alpha_n, \quad (1)$$

а для умов повного підпрацьовання [2]:

$$\eta_{mi} = \frac{25m(1 - A + AB)}{25 + \sqrt{H}} \cos\alpha_n \quad (2)$$

де $N_1 = \sqrt{\frac{0,9L}{H}}$; $N_2 = \sqrt{\frac{0,9n}{H}}$,

L – розмір виробленого простору вхрест простягання, м;

n – розмір виробленого простору по простягання, м;

H – глибина розробки, м;

m – нормальна виймаємо потужність, м; при камерної виїмці згідно [3] в розрахунок приймається потужність останнього недозакладеного шару;

A – коефіцієнт заповнення виробленого простору;

B – коефіцієнт усадки закладки;

α_n – кут падіння рудного тіла, градус.

Осідання в мульдї зсуву визначаються за формулою [3,4]:

$$\eta_{(x)} = \eta_m S_{(z)}; \quad (3)$$

$$\eta_{(y1)} = \eta_m S_{(y1)}; \quad (4)$$

$$\eta_{(y2)} = \eta_m S_{(y2)} \quad (5)$$

где $S_{(z)}$ – функція типової кривої осідань;

$$Z_{(x)} = \frac{x}{L_3} \text{ – по простяганню;}$$

$$Z_{(y1)} = \frac{y_1}{L_1} \text{ – по падінню;}$$

$$Z_{(y2)} = \frac{y_2}{L_2} \text{ – по підняттю;}$$

L_1, L_2, L_3 – довжина напівмудли відповідно по падінню, підняттю і простяганню, м;

x, y_1, y_2 – відстань від точки максимального осідання до заданої точки відповідно по простяганню, падінню і підняттю, м.

Сумарне осідання від відпрацювання кількох покладів визначається підсумовуванням оцінок ізоліній осідань від відпрацювання кожної поклади. У розрахунках прийнято коефіцієнт заповнення виробленого простору при камерної виїмки і висоті камер не менше 60 м $A = 0,95$, при висоті камер менше 60 м $A = 0,9$; коефіцієнт усадки $B = 0,03$. В розрахункові величини осідань згідно [5, 6] вводиться коефіцієнт перевантаження $K_3 = 1,1$.

По кожному розрізу по кутах зрушення β, β_1, δ , визначеним для Південно-Білозерського та Переверзівського родовищ за [9] і рівним для обох родовищ 55° , відбудовуються межі зони зрушень, а по кутах Ψ_1, Ψ_2, Ψ_3 визначаються точки максимального осідання. Кут Ψ_1 відбудовується від нижньої межі виробленого простору і визначається за методикою [5, 6]. Кути Ψ_2 і Ψ_3 відбудовуються від верхньої межі виробленого простору відповідно в лежачому боці і по простяганню. Кут Ψ_2 визначається в залежності від кута падіння потужності рудного тіла і системи розробки згідно [5, 6]. Кут $\Psi_3 = 630$. Після побудови ізоліній осідань від кожної поклади вироблено підсумовування оцінок їх поверхонь і побудовані ізолінії сумарних осідань від відпрацювання покладів Південно-Білозерського та Переверзівського родовищ.

Нахили і кривизна згідно [5, 6] визначаються за формулами:

- в напівмудлі по простяганню:

$$i_{(x)} = \frac{\eta_m}{L_3} \cdot F(Z_x) \quad (6)$$

$$K_{(x)} = \frac{\eta_m}{L_3^2} \cdot F'(Z_x) \quad (7)$$

- в напівмудлі по підняттю:

$$i_{(y_2)} = \frac{\eta_m}{L_2} \cdot F(Z_{y_2}) \quad (8)$$

$$K_{(y_2)} = \frac{\eta_m}{L_2^2} \cdot F'(Z_{y_2}) \quad (9)$$

- в напівмульдї по падінню:

$$i_{(y_1)} = \frac{\eta_m}{L_1} \cdot F(Z_{y_1}) \quad (10)$$

$$K_{(y_1)} = \frac{\eta_m}{L_1^2} \cdot F'(Z_{y_1}) \quad (11)$$

де $F(Zx)$, $F(Zy_1)$, $F(Zy_2)$ - функції типових кривих нахилів відповідно по простяганню, падінню і підняттю;

$F'(Zx)$, $F'(Zy_1)$, $F'(Zy_2)$ - функції типових кривих кривизни відповідно по простяганню, падінню і підняттю.

Крім цього, згідно з [10, 11] нахил і кривизна визначаються за формулами:

$$i = \frac{\eta_n - \eta_{n-1}}{d} \quad (12)$$

$$K = \frac{2(i_{\text{посл.}} - i_{\text{пред.}})}{d_{\text{посл.}} + d_{\text{пред.}}} \quad (13)$$

де η_n, η_{n-1} - осідання в данній та попередній точках;

d - горизонтальна відстань між точками, м;

$I_{\text{посл.}}, I_{\text{пред.}}$ - нахил последующего и предыдущего интервала;

$d_{\text{посл.}}, d_{\text{пред.}}$ - горизонтальна довжина подальшого і попереднього інтервалу.

З двох значень нахилів і кривизни приймається більше. Горизонтальна деформація згідно [4, 5] визначається за формулами:

- в напівмульдї по простяганню:

$$\varepsilon_x = 0,5a_o \frac{\eta_m}{L_3} F'(Z_x) \quad (14)$$

- в напівмульдї по падінню

$$\varepsilon_{y_1} = 0,5a_o \frac{\eta_m}{L_1} F'(Z_{y_1}) \quad (15)$$

- в напівмульдї по підняттю

$$\varepsilon_{y_2} = 0,5a_o \frac{\eta_m}{L_2} F'(Z_{y_2}) \quad (16)$$

Згідно [1] $a_o = 0,25$.

Розрахунок нахилів, кривизни і горизонтальної деформації по напрямках, які не паралельні головним перетинам мульдї, проводиться за формулами:

$$I_\lambda = I_{xy} \cos \lambda + I_{yx} \sin \lambda \quad (17)$$

де λ – кут, відлічуваний проти годинникової стрілки від напрямку простягання пласта до заданого напрямку:

$$I_{xy} = I_x S(Z_y); \quad (18)$$

$$I_{yx} = I_y S(Z_x). \quad (19)$$

$$K_\lambda = K_{xy} \cos^2 \lambda + K_{yx} \sin^2 \lambda + J_{xy} \quad (20)$$

$$K_{xy} = K_x S(Z_y); \quad (21)$$

$$K_{yx} = K_y S(Z_x); \quad (22)$$

де $J_{xy} = \frac{i_x F(Z_{y_1})}{L_1}$, якщо точка розташована в напівмульдї по падінню;

$J_{xy} = \frac{i_x F(Z_{y_2})}{L_2}$, якщо точка розташована в напівмульдї по підняттю.

$$\varepsilon_\lambda = \varepsilon_{xy} \cos^2 \lambda + \varepsilon_{yx} \sin^2 \lambda + \Delta xy, \quad (23)$$

де $\varepsilon_{xy} = \varepsilon_x S(Z_y);$

$\varepsilon_{yx} = \varepsilon_y S(Z_x);$

$\Delta xy = \frac{\xi_x F(Z_{y_1})}{L_1} + \frac{\xi_y F(Z_x)}{L_3}$, якщо точка розташована в напівмульдї по падінню;

падіню;

$\Delta xy = \frac{\xi_x F(Z_{y_2})}{L_2} + \frac{\xi_y F(Z_x)}{L_3}$ якщо точка розташована в напівмульдї по підняттю;

підняттю;

ξ_x, ξ_y – горизонтальні зсуви вхрест та по простяганняю.

Методика оцінки напруженого стану порід

До потенційно ударонебезпечних відносяться породи міцністю $f \geq 9$, які мають деформаційну характеристику $K_d \geq 0,7$ (малюнок 5)

До схильних до гірських ударів [6, 7] відносяться ділянки масиву, складені ударонебезпечними породами при рівні напруженого стан $\eta > 0,2$, який визначається за формулою:

$$\eta = \frac{K\gamma H + \sigma_\tau}{R_{сж}}, \quad (24)$$

де η – рівень напруженого стану масиву;

K – коефіцієнт концентрації напружень, обумовлений впливом очисних робіт;

$\gamma = 2,6$ – приведена об'ємна вага налягаючи порід, т/м³;

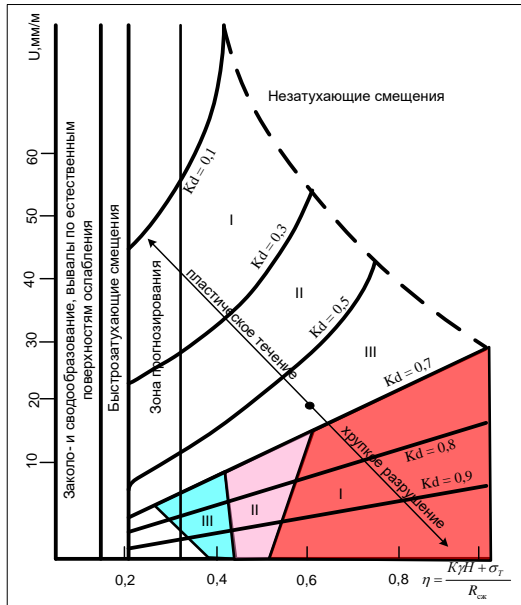
H – глибина залягання виробки від поверхні, м;

$R_{сж}$ – міцність порід, т/м², що визначається з виразу:

$R_{cm} = -1,0485f^3 + 70,182f^2 + 482,17f + 741,69$, де f – коефіцієнт міцності порід за шкалою М.М. Протодьяконова

σ_T – тектонічні напруження, т/м^2 .

Рівень напруженого стану масиву визначається рішенням оберненої задачі за встановленими обстеженням виробок інтенсивності і механізму проявів гірського тиску з використанням схеми, наведеної на рис. 5.

Рис. 5. Схема до прогнозу механізмів і інтенсивності прояву гірського тиску в залежності від рівня напруженого стану масиву η і деформаційної характеристики порід K_d

Візуальні ознаки рівня напруженого стану масиву і орієнтація максимальних напружень відносно виробки наведені в таблиці.

Висновок. Сучасна розробка корисних копалин підземним способом в Україні переважно виконується великомасштабними технологіями. В процесі очисної виїмки об'єм порожнеч, за станом яких треба стежити, перевищує майже мільйон кубічних метрів. Визначення механізмів і інтенсивності прояву гірського тиску є першоосовною оцінки рівня небезпеки складеної на об'єкті ситуації, дозволяє оперативну і достатньо надійно

Візуальні ознаки рівня напруженого стану масиву і орієнтація максимальних напружень відносно виробки

Місце прояви порушення	Форма і інтенсивність порушення	Орієнтація $\sigma_{\max}$	Рівень напруженого стану масиву
Порушень немає по всьому периметру	Оконтурування виробки по природним поверхням ослаблення	Вертикальн о	$\leq 0,12$
В п'ятах склепіння і стінках по обидва боки	Лушення в поглибленнях в вершинах зчленувань тріщин природної окремості	Вертикальн о	$0,12 < \eta \leq 0,2$
	Локальні розшарування структурних блоків по "живому"		$0,2 < \eta \leq 0,3$
	Відшарування по "живому", "бочкування" виробок. Динамічне заколоутворення, випинання ударобезпечних порід		$0,3 < \eta \leq 0,5$
	Гірські удари		$\eta > 0,5$
По середині склепіння	Лушення в поглибленнях в вершинах зчленувань тріщин природної окремості	Горизонтальн о	$0,12 < \eta \leq 0,2$
	Локальні розшарування структурних блоків по "живому"		$0,2 < \eta \leq 0,3$
	Відшарування по "живому", "бочкування" виробок. Динамічне заколоутворення, випинання ударобезпечних порід		$0,3 < \eta \leq 0,5$
	Гірські удари		$\eta > 0,5$
Зсув вогнища порушення від замка склепіння	Лушення в поглибленнях в вершинах зчленувань тріщин природної окремості	По дотичній до поверхні порушення	$0,12 < \eta \leq 0,2$
	Локальні розшарування структурних блоків по "живому"		$0,2 < \eta \leq 0,3$
	Відшарування по "живому", "бочкування" виробок. Динамічне заколоутворення, випинання ударобезпечних порід		$0,3 < \eta \leq 0,5$
	Гірські удари		$\eta > 0,5$

визначати в часі і просторі динаміку «всплиття» склепінь обвалення, прогнозувати загрозу підпрацювання велико напірних водоносних горизонтів, визначати параметри зсувів земної поверхні. Зменшення шкідливого впливу підземних гірничих робіт на навколишнє середовище досягається застосуванням технологій з закладанням виробленого простору.

Список використаних джерел

1. Правила охраны сооружений и природных объектов от вредного влияния подземных горных разработок на угольных месторождениях М.: Недра, 1981. – 288 с.
2. Сдвигание горных пород и земной поверхности в главнейших угольных бассейнах СССР / Под ред. М. В. Короткова, М.: Углетехиздат, 1958. – 250 с.
3. Закладочные работы в шахтах/ под. Ред. Д. М. Бронникова, М.Н. Цыгалова. М.: Недра, 1989. – 400 с.
4. Инструкция по наблюдению за сдвижением горных пород и земной поверхности при подземной разработке рудных месторождений. Л.: ВНИМИ, 1975. – 135 с.
5. Сдвигание горных пород и земной поверхности в главнейших угольных бассейнах СССР / Под ред. М. В. Короткова, М.: Углетехиздат, 1958. – 250 с.
6. Инструкция по безопасному ведению горных работ на рудных и нерудных месторождениях, склонных к горным ударам. Л.: ВНИМИ, –1989. – 145 с.
7. Безопасное ведение горных работ на подверженных горным ударам месторождениях и объектах строительства подземных сооружений (Указания), Кривой Рог: НИГРИ, – 1988. – 75с

Рукопис надійшов 22.04.2016 р.

УДК 622.25.012.2

В.И. Мошинский, научный сотрудник,
Научно-исследовательский горнорудный институт ГВУЗ (КНУ)

ОЦЕНКА ВОЗМОЖНОСТИ УВЕЛИЧЕНИЯ ПАРАМЕТРОВ КАМЕР 1-Й ОЧЕРЕДИ ПЕРЕВЕРЗЕВСКОГО МЕСТОРОЖДЕНИЯ

Приведена оценка возможности увеличения параметров камер 1-й очереди на Переверзевском месторождении на основе условия недостижения зоной трещин Бучакского и Мелового водоносных горизонтов.

Ключевые слова: камера, целик, параметр, безопасность, трещина, горизонт, зона.

Приведена оцінка можливості збільшення параметрів камер 1-ї черги на Переверзівському родовищі на основі умови недосягнення зоною тріщин Бучакського та крейдового водоносних горизонтів.

Ключові слова: камера, цілик, параметр, безпека, тріщина, горизонт, зона. .